

МЕМОАР

Босанско - херцеговачки

Аутор овог, на француском језику писаног, „Мемоара“ је несумњиво Васа Пелагић, познати социјалиста утописта и непоколебљиви борац за националну и политичку слободу. Он је прогањан од Турске и Аустро-Угарске. Нерадо је гледан у Црвој Гори и Србији. Гонила га је црква и држава. Умро је на робији. Као социјалиста утописта он је у заблуди да се путем меморандума може Аустро-Угарска истјерати из Босне и Херцеговине. Он има неправилан став у националном питању, јер сматра да у Босни и Херцеговини живе само Срби. „Мемоару“ није придавана важност од стране наших предатних историчара. Ми га доносимо у преводу, јер илуструје аустро-угарску владавину осамдесетих година у Босни и Херцеговини. Уредништво.

УПУЋЕН ПРИЈАТЕЉИМА СЛОБОДЕ И ПРАВДЕ, КОЈИ ЗАСЈЕДАВАЈУ У ПАРЛАМЕНТИМА, И УОПШТЕ ПРЕТСТАВНИЦИМА НАРОДА И ЈАВНОГ МЊЕЊА

Господо Претставници Народа и Јавног мњења!

Свакако вам је познато да су Велике Силе Берлинским уговором наметнуле Босни и Херцеговини аустриску окупацију, ради успостављања реда.

То је ријешено и поред увјерења да је народ ових покрајина увијек мрзио Аустрију, и поред тога што се савршено знало да Аустрија, од свог постанка па до наших дана, није никад имала правичну и разумну администрацију. Но, Господо, зар је могуће дати другима оно што човјек сам нема? Не; зар није тако?

Дипломатија је ову мисију повјерила Аустрији, мада је знала да Аустрија нема ни интелектуалних ни моралних својстава, да би могла да ослободи и унапреди неку земљу. Дипломатија није хтјела да зна да су за чисте послове потребне и руке чисте, за часно дјело и људи часни; да би се уздигла нека земља треба напредан дух и чврста енергија. Дипломатија није вјеровала да Аустрија није имала ниједно од ових својстава и да их не би могла имати доклегод буде онаква каква је данас, трзајући се у мрежама језуита, бирократа и аристократа.

Али пређимо на дјела. Да ли је Аустрија достојна и способна да ослободи, организује и цивилизује један народ,

као што је то обећала у својој прокламацији 1878 године, докопавши се Босне и Херцеговине? Познато је да је њена окупаторска војска, чим је ступила на тло ових покрајина, донијела неред, пустошење и крвопролиће.

Народ се свугдје, оружјем у руци, супротстављао инвазији ове стране хорде, и храбро борио против ове варварске и заинтересоване окупације. Нападач је побиједио. Промјена је извршена. Мјесто злогласних Турака, настанили су се хришћански јаничари, у црном одијелу и бијелој кравати. Ово је ужасна и неоспорна атестација за Аустрију. Оно што Турци нијесу радили за вријеме побуна 1875, 76 и 77 год., то је урађено за вријеме аустриске цивилизаторске окупације. Тада су, управо, поред осталих мучења, попаљени градови: Бања Лука, Сарајево, Брчко, Шамац, а да не рачунамо села. Од самог почетка Аустрија је унијела у Босну страشان неред, крвопролиће, револт и несрећу. Да је било правде код дипломатије, требало је смјеста повући окупаторску војску и пусти народ да се сам организује према својим потребама и разумијевању, па макар под контролом једне међународне европске комисије, као што је то урађено у наше дане за Конго или, недавно, за Румелију.

Је ли Аустрија, након толико проливане крви, изабрала неки бољи пут? Да ли је ова »ослободитељка«, коју нијесмо звали, одржала своју ријеч у току минулих осам година?

Она нам се обраћала у својој прокламацији ријечима:
»Моји драги Босанци и Херцеговци!«

»Ми долазимо к вама као пријатељи, да вас ослободимо, да вас просвијетимо, да вам створимо благостање итд. итд.«

Њени поступци или, боље рећи, пљачке администратора окупације данас јасно потврђују да је ова прокламација дата једино да обмане наш народ и Европу. Когод живи међу нама, или око нас, тај добро зна да је наше економско стање уназађено. Само неки грађани, који код нас не претстављају ни 6% становништва, уживају благостање, док сељаци и радници, тј. 94%, пропадају из дана у дан. Интелектуални ниво исти је као под Турцима. Тако је и са слободом. Мноштво језуита и шпијуна, жандарма и апсанција није, нити може да буде, гаранција за благостање, слободу и процват једног народа.

Али, неко ће рећи: »Зар изградња жељезничке пруге до Мостара, Тузле и Сарајева није знак напретка?« Међутим,

ми тврдимо да ове жељезничке пруге имају искључиво стра-
тешки и изабљивачки циљ, чиме ће ове српске покрајине
бити још више угњетаване и експлоатисане, а њихови бо-
гати рудокопи претворени у палате у Пешти и Бечу. Ко друк-
че мислим о нашим жељезницама, тај се јако вара и обмањује
народ.

Упоређења која ћемо касније извршити јасно ће дока-
зати како је Аустрија одржала своју ријеч, дату у проклама-
цији, и на који је начин оправдала повјерење које су према
њој гајиле Велике Силе.

Ево чињеница:

I. У Босни и Херцеговини није било од Хатихумајума¹⁾
год. 50 ниједне смртне пресуде, ни егзекуције, нити прије-
ког суда, ни губилишта. Ништа од свега тога за вријеме на-
шег посљедњег устанка. Али наша »Ослободитељка« и »Ци-
вилизаторка«, Госпођа Аустрија, енергично је похрлила да
нас усрећи, да нас ослободи и да нас цивилизује путем ових
средстава. Она није могла да пронађе целате међу нама »вар-
варима«, већ је била принуђена да их добавља и да нам их
доводи. Они су добијали пет пута већу плату од учитељске.

Али и поред ових варварских владиних средстава и поред
мудрих ријечи чувеног Кавура, који је говорио да и тупогла-
вац може да влада помоћу бајонета и губилишта, нема, нити
ће бити, реда и мира у овим покрајинама доклегод буду под
окупацијом Аустрије.

Ову истину потврђују многобројни одреди побуњеника,
који непрестано крстаре земљом и боре се против угњетача.

Истина, Аустрија и њена штампа називају ове одреде
разбојничким бандама. Али, вјерујте нам, Господо, они су
једино одговорни за политички преступ. Ове људе неправда
је потстакла да се буне и да се боре за слободу против ти-
раније; за праведност против клевете; за националну и инди-
видуалну част против осиноности и нетрпељивости; за не-
виност против подјармљивања; за савјест против несавје-
сности узурпатора; за иметак стечен у зноју лица против
похлепности и прождрљивости поробљивача и експлоататора.

Ако имамо у нашој земљи разбојника и разбојничких
банда, то су банде окупатора које су се без нашег позива
окомиле на нашу милу земљу, на нашу свету слободу и на
наше власништво.

¹⁾ Хатихумајум је указ султана Абдул Мецида 1856год. којим је хри-
шћанима загарантована вјероисповијест у Турској. (Примједба преводноца

Управо ова банда разбојника, која се заклања иза ријечи »ослобођење, цивилизација, прогрес, законитост и поредак«, учиниће да из нашег народа поникну групе побуњеника, којима ће потомство подићи споменике.

II. Под Турцима нико није помишљао да плаћа кауцију за новине, а данас, шта више, и то нам је наметнуто.

III. Под Турцима ни на шта нијесу стављане марке, данас се маркирају чак и календари, мада се зна да народ најрадије чита новине и алманахе. Само у години 1883 ушла је у буџет сума од милион и двјеста хиљада форинти у маркама.

IV. Под Турцима није постојао монопол соли и дувана, а данас, према властитој изјави министра Г. Калаја, 1882 год. режија је активирала буџет за шест милиона форинти. Кад се зна и кад се сјетимо да становништво Босне и Херцеговине броји 1,369.000 душа,²⁾ јасно је да је »наша ослободитељка«
самом монополском режијом оптеретила сваког грађанина са скоро 8 франака посредног пореза. Зар овакви посредни порези и други повећавају наше благостање?

V. Под Турцима је била једино забрањена историска слика Милоша Обилића, који је прије битке на Косову 1389 убио султана Мурата сред турске војске; а данас су забрањене скоро све слике оних који су нам тако драги у историји наше земље; а тако је и са књигама и новинама које нас потстичу на дужност према прошлости, садашњости и будућности.

Но, то није све. На своју велику срамоту, Аустрија је забранила чак и »Историју Срба«, коју је написао данашњи министар Босне, Вениамин Калај, а коју је наградила Мађарска академија наука.

То је најбољи коментар по част Аустрије и »слободу«
Босне. Знајте, Господе, да смо дубоко у срце дирнути, јер се на сраман и варварски начин забрањује да у нашу земљу продиру интелектуални плодови, који доносе народу свјетлости науке, док су читава Босна и Херцеговина отворене лоповима и убицама, свим језуитима, шпијунима и експлоататорима. То је страشان атентат на благостање и прогрес.

VI. Под Турцима смо имали два политичка листа, као и данас, изузев полузванични »Bosnische Post«
који нико у нашој земљи не чита, нити разумије.

²⁾ Овом приликом скрећемо пажњу да је сво становништво Босне и Херцеговине српско, и по језику којим говори, и по својим обичајима, и по свом карактеру. Али, благодарени свештеницима, оно је подијељено на три вјероисповијести и то: 600,400 православних; 570,000 мухамеданаца; 189,000 апостолских и римских католика.

VII. Некада, на читавој територији наше отаџбине, није било више од 500 турских жандарма и 5—6000 војника; а данас, према властитим ријечима министра Калаја, у самој нашој земљи има 1900 жандарма и одвише један велики мобилни корпус и 26,000 војника у гарнизону. Ето у чему је Аустрија учворостручила нашу срећу и наше благостање.

VIII. Народна школа била је много слободнија под Турцима него данас. Њом су тада управљали општина и учитељ, а књиге смо добивали од наше драге сестре Србије, и то књиге, које су нам најбоље погодвале. Данас нам оне долазе из Беча, гдје их пишу и поправљају људи који немају појма о потребама нашег народа и наших крајева и који немају никаква смисла за модерну педагогију.

У Босни не трпе професоре који су завршили своје студије у Србији или Црној Гори. Шта више, не трпе ни Србе из Мађарске који су склонили да раде у српском духу.

IX. Тамнице су сада много пуније него за вријеме Турака. Данас сматрају злочинцем оног који нема у својој школи, хану или кавани слику Њ. В. аустриског цара, и ко не припрема илуминацију на дан његове светковине или на његов рођендан, док се за вријеме Турака није обраћала пажња на овакве багателе.

X. Сваком је познато да је самоуправа преко општина најбоља залога за благостање народа. Она је народу што и руке човјеку. Мјесто да нам прошири ову повластицу, Аустрија нам је забранила и одузела самоуправу, коју смо уживали под Турцима. У то вријеме општинско вијеће бирало је, постављало, награђивало и отпуштало учитеље и свјештенике, савјетнике и народне претставнике. Данас је ово природно право народу одузето. То је озбиљан штетат против народа.

XI. За вријеме турског режима неке уједињене општине могле су да најуре не само кадију или муфтију, него чак пашу и владику, везира и архијепскопа, кад би злоупотријебили своју власт; а данас, читава уједињена Босна не може издјејствовати код администрације земље отпуштање неког политичког чиновника, савјетника или обичног учитеља, недостојног свог позива. Кад тражимо отпуштање највише компромитованог чиновника, одговарају нам: »Ви нијесте надлежни«.

Право чудо!

Ми смо надлежни за плаћање пореза али не да доносимо свој суд о рђавим чиновницима и да их премјештамо. Ми

смо надлежни да себи намећемо сва могућа ограничења ради продукције, како би Аустрија пунила своје касе и свој стомак, а нијесмо надлежни да обзнањујемо законе према својим потребама, у духу наших покрајина, и да се прилагођавамо захтјевима XIX вијека.

XII. Сваком је познато, Господо, да су слобода штампе, слобода збора и договора најјачи покретачи за интелектуални развој народа, или боље рећи, то су артерије цивилизације.

Што су очи за човјека, то су Слобода и Штампа за народе. Ову освјештану буктињу слободе, људског духа, Аустрија не само да је удаљила из Босне и Херцеговине, већ је потпуно угасила, и поред тога што свако зна да је чак и деспотска окупација од стране Русије донијела и оставила у Бугарској и Источној Румелији слободу штампе, збора и договора. Ево још један доказ да се Аустрија налази морално и интелектуално испод деспотизма Русије. Статистика је важна наука. Она нам приказује да је 1882 и 1883 год. било у Источној Румелији 995.000 становника и да је тада било 23 мушке средње школе и 8 женских, и одвојено 2 реалке за мушкарце и 2 за женске. У овим средњим школама било је 4.350 ђака. Те исте године у Хрватско-Славонској краљевини било је 1.250.000 становника, 9 гимназија, 1 реалка, 3 реалне полу-гимназије, 1 полу-гимназија и 2 полу-реалне школе. У свим овим школама учило је 3.210 ђака. Познато је да је Источна Румелија од недавно просвјешћивана и организована од стране руских ђака и официра, док је у Хрватској и Славонији овај племенити задатак повјерен већ одавно — кад је земља изгубила своју независност — аустриским ђацима и официрима. То су чињенице које потстичу на размишљање и којима се треба користити.

Молимо читаоца да нас не схвати погрешно по овом питању.

У овим поређењима ми не желимо да хвалимо деспотски режим Русије, нити да гледамо како се враћа турска правда из Корана. Нека остане у миру најдубљег заборава, као и сви писани закони и државни разлози који тиште народ, одузимајући му слободу ријечи и образовања. Ми желимо једино да докажемо помоћу чињеница — благодарећи овим упоређењима између административне правде Аустрије и Турске, између ослободилаче мисије Русије и Аустрије — да је ослобођење од стране Аустро-Угарске горе од турског ропства, и да Аустрија, својом бирократском и аристократском орга-

низацијом и подземним роварењем њених језуита и шпијуна, није шта више достојна да остане међу европским силама, а још мање да ослободи, да организује, да унаприједи народ Истока, који тежи за демократијом и бори се за прогрес.

Кад се дакле зна да је организација Аустрије тако лоша и некорисна, сваком ће бити јасно због чега наш народ сматра Аустрију за свог целата^а а читаву њену администрацију до крајности штетном и опасном по материјални, интелектуални, политички и морални напредак, за који смо се толико борили и поднијели толико жртава за вријеме нашег посљедњег устанка.

Народ је у праву; он доноси свој суд о Госпођи Аустрији посве логично и правилно, мада није тако упућен као ова Господа дипломати који су нам је довели.

Зар може ова сила неког да ослободи и усрећи кад њена властита статистика приказује³⁾ да је 1870 год. било 6.119 случајева егзекуције, да би силом прикупљали порез. А год. 1881 било је 12.455 сличних случајева помоћу којих су, а уз припомоћ жандарма и бајонета, утјерали у државне касе равно 22.230.000 форинти. Ако ово није право варварство и знак неминовног банкротства, онда оно не постоји у свијету. Поменути писац каже нам да је 1873 год. било у Аустрији 184.754 сиромаша који су живјели од јавне милостиње, а године 1882 овај се број попео на 222.890.

Године 1877 било је 378.744 осуђеника, а 1881 овај је број порастао на 437.720. Диван напредак! Зар ове цифре не свједоче о брзом опадању и банкротству Аустрије, о њеном дубоком незнању из области политичке економије?

Је ли паметно и оправдано да се поставља и силом одржава банкрот у својству татора над једним народом, младим и пуним енергије?

Је ли паметно повјерити ослобођење и организацију једног народа и земље држави која је све вријеме поштовала и богато награђивала мрске језуите и која је увијек била заузета уништавајући и пљачкајући друге народе и одузимајући им земље.

Ово није наше тврђење. Управо војни архиви Аустрије гврде да је за посљедњих 378 година Аустрија водила 6889 ратова са разним народима и са својим сусједима.

³⁾ Видјети: „Ein Beitrag zur Beurtheilung der Oesterreichischen Agrarfrage von Alfred Skeni“ Juni Wien.

Ова окупација и организација једино су добре и корисне за интелектуалне, моралне и материјалне банкроте бирократије, језуитима, аустро-угарске војске и буржоазије. Когод пазнаје данашње стање у Босни и Херцеговини, потврдиће наше наводе, па ма које народности био.

Овако не говоре само потписници овог мемоара, већ ће сваки истински родољуб Босне и Херцеговине то рећи и потписати.

Можда ће нам се приговорити: »Пошто већина поменутих организација постоји код неких цивилизованих европских народа, зашто се ове мјере не би спровеле у Босни и Херцеговини?« Они који то захтијевају, нека укратко изложе резултате савременог, стварног и научног напретка и биће убијеђени да је сасвим бесмислено и недостојно науке и историјског развоја калемити код новоослобођених народа организацију једне аристократске и бирократске државе у пуном опадању, а нарочито државе као што је Аустрија.

Зар Србија, Румунија, Бугарска, Грчка, Босна и Херцеговина треба да прођу кроз све болне фазе кроз које су прошли француски, енглески, италијански, њемачки и шпански народ?

Да ли данас још има људи који желе да се поврати срамно доба инквизиције, племићког сталежа, доба Ивана Грозног и доба властелинског права и т. д. ? ? ? ?

То би значило заразити здрава човјека тешким и опасним болестима, а затим га лијечити. То се противи здравом разуму, науци, прогресу и историји. У оваквим случајевима су и наука и историја бескорисне. Чак и онда ако елементи средњевјековне организације још постоје код које конзервативне силе, зар је разумно и потребно заразити тим отровом нове државе и младе народе? Млади народи треба да управљају собом и да се организују сходно напретку и науци, и према својим потребама, а не по обичајима и организацији једне старе државе.

Једино личним усавршавањем обезбјеђује се напредак; на тај начин отклањамо узроке који повлаче злочин, бесчашће, револуцију, рат и много других недаћа.

Сад кад смо ово прочитали, ми вас молимо, вас и све честите људе, у име правде и слободе, у име мира и напретка, да се енергично заузмете код својих влада, да Босна и Херцеговина буду што скорије ослобођене аустриске окупације, и да се народу да слобода, да организује своју државу како

нађе за сходно или, барем, да ове двије нераздјеливе покрајине постану са Новопазарским округом слободна и аутономна земља, као што је Источна Румелија. Пошто је народ Источне Румелије, који није водио крвави рат за своју слободу, постигао таква права, (данас му дозвољавају да се уједини са Бугарском), глас правде захтијева да се ова иста права пруже Босни и Херцеговини, јер су се ове покрајине бориле 3 год. за своју слободу: године 1875, 76,77 па и 1878. Сви који су узели учешћа у устанку добили су повластице.

А ми, који смо били потстрекачи и први творци устанка који је довео до рата 1877 године, не само да се нијесмо ничим користили, већ су нам наметнули језуитску окупацију од стране Аустрије, и постали смо мост преко кога Аустрија жели да се пружи до Солуна, да би усрећила нашу браћу Србе, Бугаре, Грке, Албанце, »Куцо-Влахе« (Румуне) преко својих целата, својих језуита и експлоататора.

Господо, ако се у XIX вијеку још поштује глас правде и слободе, и ако се жели да код нас завлада мир и да народ напредује, онда треба саслушати нашу праведну молбу и прихватити је.

Касније, под аутономним режимом, нека народ сам одлучи, путем плебисцита, са којом државом треба да се уједине Босна и Херцеговина. Ми ово предлажемо, јер смо чули неповољну вијест, да Аустрија хоће пошто-пото да анектира Босну и Херцеговину и, као што смо рекли, да себи отвори пут за Солун. Ако би се сад извршио плебисцит, као што се говори, овај плебисцит не би постигао повољан циљ по народ доклегод буде диригован од стране Аустрије. Њени жандарми, војници, апсанције, уходе, језуити и чиновници, ове легије аустријских плаћеника, обмануће народ и склонити га да гласа у њихову корист.

Камарила је способна на све, а код нас влада данас нешто горе од камариле. Наш народ прије ће се ујединити са Турцима него са Аустријом, јер, ако је Турска брутална и непросвијећена, она није тако лицемјерна и тако подла, тако неправична, ни тако заражена бирократским отровом као што је Аустрија.

Сама историја, која нас учи да су сви сусједни народи мрзјели Аустрију и њезин режим, оправдава нашу мржњу према овој вјероломној земљи.

Да је Аустрија имала у себи нечега доброг, она би, попут Сјеверне Америке, привукла к себи друге државе, мјесто да

се распарчава из дана у дан, да се смањује и да посведневно убрзава свој слом. Оно што је труло распада се, нестаје. Пошто Италијани, Мађари, Румуни, Срби, Чеси, Швајцари и други народи, па чак и Њемци који су се од ње одвојили, не воле нити су вољели Аустрију, сваки поштен човек даће нам за право, нама Србима из Босне и Херцеговине, да је не волимо, да је не трпимо и, шта више, да је презиремо.

Једном приликом Гледстон, говорећи о Аустрији, рекао је, да она нигдје на кугли земљиној гдје живимо није урадила ништа добро. Ето шта о њој каже историја и доајен дипломатије. Јасно је, дакле, да она носи собом и у себи зло, несрећу и злочинство.

Пошто је такво стање ствари, ако Аустрија има мало интелигенције и достојанства, она треба да увиди и да сама схвати и остави на миру народ који је није звао и који је мрзи и презире; она треба да повуче своју војску из земље, која је у цјелости непријатељски расположена према њој.

Она мора да зна да се од једне такве политичке уније, силом наметнуте, нема чему другом надати до оном што је постигла од Италије, Мађарске и других народа које је покорила. Не могне ли, не хтједе ли да ово види, ни да уради, ми вас онда молимо, Господо, да је присилите својим средствима и својим снагама, да се повуче из наше земље. Ако нијесте вољни да казните тиранина и злочинца — као што то од вас захтијева правда и слобода — онда је спријечите да нам не причињава још више зла.

Убијеђени смо, Господо, да знате боље од нас, да, радећи за нас, ви не радите само за наш народ, већ се жртвујете за ствар правде и слободе, напретка и цивилизације, за ствар општег мира и међународне солидарности. За то дјело биће вам захвалан не само српски народ, већ и читав свијет.

Надамо се да ћете одговорити на наш апел, као што приличи овој ствари и овом вијеку, као што приличи вашем имену, достојанству вашег народа и вашем позиву.

Са поштовањем и у име наших осталих земљака подносимо вам овај мемоар и потписујемо га.

Букурешт—Рушчук 1886

Сва Косановић, митроп. у оставци,
Васа Пелагић, бивши архимадрит,
Пеко Павловић, војвода и т. д.

Превео с француског Милутин ПЛАМЕНАЦ